

Jongeren en vrijheidsbeneming. Een studie naar de wijze waarop jongeren in Justitiële Jeugdinrichtingen omgaan met vrijheidsbeneming

ELLI GILBERT^a

EICHELSHEIM, V.I. & VAN DER LAAN A.M. (2012). *Jongeren en vrijheidsbeneming. Een studie naar de wijze waarop jongeren in Justitiële Jeugdinrichtingen omgaan met vrijheidsbeneming*. Den Haag: Wetenschappelijk Onderzoek- en Documentatiecentrum, 238 p.

Panopticon, 34 (6), 547-552
© 2013 MAKLU | ISSN 0771-1409 | NOVEMBER 2013

^a Assistent, Leuven Instituut voor Criminologie (LINC), Katholieke Universiteit Leuven (Corresp.: Elli.Gilbert@law.kuleuven.be).

Nederlandse jongeren die een strafbaar feit plegen, worden gestraft onder het jeugdstrafrecht. Een mogelijke straf (de zwaarste hoofdstraf voor een minderjarige) betreft een veroordeling tot jeugddetentie. Deze jongeren komen terecht in een justitiële jeugdinrichting (verder JJI). Net als met betrekking tot de gesloten federale centra in België, heersen in Nederland tal van discussies over de invulling van een verblijf in een dergelijk centrum. Dient men een jeugdinrichting te benaderen vanuit de invalshoek van het gevangeniswezen of vanuit deze van de kinderbescherming? En op welke manier geeft men best een invulling aan een verblijf in een JJI zodat de jongere optimaal begeleid wordt en zodat recidive vermeden wordt? Naast vergelding heeft de sanctie immers ook pedagogische doelen. Deze en andere vragen hebben de laatste jaren geleid tot een aantal wijzigingen binnen het Nederlandse Justitieel Jeugdbeleid. Onder meer de invulling van een verblijf in een JJI werd aangepast, meer bepaald met het oog op een eerder pedagogische invulling om van daaruit het risico op recidive te beperken. De aanpak werd eveneens geüniformeerd onder de naam YOUTURN. Omwille van deze en andere wijzigingen formuleerden de Directie Justitieel Beleid en de Dienst Justitiële Inrichtingen (beide van het Ministerie van Veiligheid en Justitie) een verzoek tot onderzoek aan het Wetenschappelijk Onderzoek- en Documentatiecentrum (verder WODC). De focus van het onderzoek, uitgevoerd in 2008, lag op de wijze waarop jongeren omgaan met de vrijheidsbeneming, dit vanuit de idee dat de manier waarop men de vrijheidsbeneming beleeft een invloed uitoefent op de interne veiligheid en de effectiviteit van de sanctie en daarmee dus op het recidiverisico. Uit eerder onderzoek blijkt immers een verband te bestaan tussen gedrag, stress, psychisch functioneren en andere aspecten gedurende de detentie en recidive, hoewel er geen duidelijkheid bestaat over eventuele causale effecten tussen beide.

In dit boek geven EICHELSHEIM en VAN DER LAAN de opzet en belangrijkste resultaten van het onderzoek weer. Het betreft een uitvoerig, voornamelijk beschrijvend onderzoeksrapport.

DEPRIVATIE- EN IMPORTKENMERKEN

Om te verklaren hoe gedetineerden omgaan met vrijheidsbeneming, vertrekken de onderzoekers vanuit twee dominante invalshoeken die beide voorspellen hoe iemand zich zal aanpassen aan de vrijheidsbeneming. Enerzijds beschrijven ze het deprivatiemodel, waarbij de nadruk ligt op de unieke kenmerken van een detentie en op de ervaren procedurele rechtvaardigheid. Anderzijds is er het importmodel, waarbij de individuele kenmerken en achtergronden van gedetineerden (die ze meedragen in de gevangenis) benadrukt worden. Het 'gecombineerde import- en deprivatiemodel' tot slot verklaart het omgaan met vrijheidsbeneming aan de hand van zowel individuele kenmerken van de gedetineerde als kenmerken van de vrijheidsbeneming. Op basis van bestaande studies komen de auteurs tot een onderverdeling in importkenmerken en deprivatiekenmerken. Onder deprivatiekenmerken verstaan ze enerzijds de sociale kenmerken van de vrijheidsbeneming (met betrekking tot het functioneren in groep, relaties met groepsgenoten en groepsleiding), anderzijds de eerder praktische kenmerken (de kwaliteit van het dagprogramma, de bejegening door het personeel). Vanuit de literatuur identificeren ze daarnaast importkenmerken als criminele voorgeschiedenis, familiale invloeden, copingstijl en eerdere detentie-ervaringen. Zowel deprivatie- als importkenmerken worden in het beschreven onderzoek betrokken en onderzocht.

ONDERZOEKSOPZET

Alvorens verder in te gaan op de gehanteerde onderzoeksmethodologie is het van belang te verduidelijken wat 'omgaan met vrijheidsbeneming' betekent. De onderzoekers vullen dit begrip naar eigen oordeel erg multi-dimensioneel in en identificeren vijf aspecten als de te onderzoeken uitkomstmaten van het omgaan met een vrijheidsbeneming: ervaren veiligheid, ervaren autonomie, ervaren welbevinden en stress (als twee uitersten op een continuüm), psychosociaal functioneren en gedrag gedurende detentie. Vervolgens onderscheiden ze drie probleemstellingen, elk leidende tot enkele onderzoeksvragen. Bij een eerste probleemstelling vragen de onderzoekers zich af hoe jongeren die op basis van een voorlopige hechtenis of een jeugddetentie in een justitiële inrichting zitten verschillende praktische, sociale en psychische aspecten van vrijheidsbeneming ervaren. De bijhorende onderzoeksvragen betreffen de ervaringen met de verschillende (hierboven vermelde) aspecten van vrijheidsbeneming enerzijds en verschillen al naargelang sekse, leeftijdsgroep, herkomstgroep, criminele carrièrekenmerken en criminogene problematiek anderzijds. Een tweede probleemstelling betreft de relatie tussen import- en deprivatiekenmerken en het omgaan met vrijheidsbeneming. Ten derde onderzoekt men de relatie tussen de houding jegens het plegen van delicten, het omgaan met vrijheidsbeneming en kenmerken van de vrijheidsbeneming.

EICHELSHEIM en VAN DER LAAN benaderen deze probleemstellingen aan de hand van een 'multi-method' en 'multi-informant' onderzoeksdesign, waarbij kwantitatieve en kwalitatieve onderzoeksmethoden worden gehanteerd en verschillende informatiebronnen worden geraadpleegd. Binnen het kwantitatieve luik wordt gebruik gemaakt van een schriftelijke survey die werd voorgelegd aan jongeren die in een JJI

verblijven. Deze survey wordt aangevuld met gegevens afkomstig uit de registratiesystemen van justitie en de interne dossiers van de jongeren (uit deze dossiers werd informatie gehaald over de psychische gesteldheid van de jongeren bij binnenkomst en hun gedrag gedurende het verblijf in de instelling). Het kwalitatieve luik betreft een face-to-face bevraging van enkele jongeren en het voorleggen van enquêtes aan de mentoren van de bevraagde jongeren. Zowel de selectieprocedure als de gehanteerde onderzoeksmethodologie wordt door de auteurs uitvoerig beschreven.

Voor het selecteren van de jongeren werd geopteerd de jongeren te bevragen die minimaal een week en maximaal vier maanden in een JJI verbleven. In een JJI verblijven zowel jongeren met een jeugddetentie als jongeren in preventieve hechtenis, maar aangezien deze laatste groep het grootste aandeel van de populatie uitmaakt, werd geopteerd op deze groep te focussen. Nadat op basis van specifieke criteria zes JJI's werden geselecteerd, bleek 52% van de geselecteerde jongeren (met een spreiding naar sekse en herkomst) in te stemmen met een deelname aan het onderzoek. De auteurs vermelden een mogelijke positieve bias, gezien enkel bereidwillige jongeren hebben deelgenomen.

'Omgaan met vrijheidsbeneming' beslaat volgens de onderzoekers twee aspecten: enerzijds de psychische kenmerken (zoals veiligheid, autonomie, welbevinden/stress en psychosociaal functioneren), anderzijds de gedragskenmerken (de betrokkenheid bij incidenten gedurende de detentie). Naast deze aspecten van het omgaan met een vrijheidsbeneming, worden eveneens de praktische en sociale aspecten van de vrijheidsbeneming (de deprivatiekenmerken), de importkenmerken en de houding van de jongeren ten aanzien van delinquent gedrag in kaart gebracht. Tot slot maken de onderzoekers een onderscheid naar zes herkomstgroepen.

ENKELE RESULTATEN

In het boek worden de resultaten van het onderzoek erg uitgebreid en gestructureerd gepresenteerd. Elk hoofdstuk behandelt een bepaald thema (een bepaalde onderzochte relatie) en kent eenzelfde opbouw, beginnende met een beknopt overzicht van bestaande literatuur, een bespreking van de kwantitatieve en kwalitatieve analyses en een korte discussie. Na een beschrijving van de data betreffende het 'omgaan met vrijheidsbeneming' in het algemeen, volgen op die manier hoofdstukken over de relatie tussen import- en deprivatiekenmerken enerzijds en ervaren veiligheid, autonomie/gebrek aan controle, ervaren welbevinden/stress, psychosociaal functioneren en gedrag in detentie anderzijds. Tot slot volgt een hoofdstuk betreffende de houding van de jongeren jegens deviant gedrag en het gepleegde delict.

Import- en deprivatiekenmerken – Ervaren veiligheid

Over het algemeen stellen de onderzoekers dat de jongeren overwegend positief zijn wat hun veiligheid binnen de instelling betreft. Deze ervaren veiligheid blijkt wel afhankelijk van de locaties en de omstandigheden waarin de jongeren zich bevinden, aangezien bepaalde situaties als minder veilig worden ervaren dan andere (afwezigheid van groepsleiding in bijvoorbeeld douches of washok kan leiden tot onveilige situaties). Ook blijkt er een verband te bestaan tussen de bejegening van de groepsleiding en de ervaren veiligheid. Jongeren voelen zich veiliger naarmate ze de groepsleiding als rechtvaardiger ervaren (jongeren zijn dan minder agressief). De onderzoekers onderscheiden institutionele veiligheid (dewelke op een directe manier verband

houdt met de omstandigheden in de inrichting) van persoonlijke veiligheidsbeleving (die vooral te maken heeft met persoonlijkheidskenmerken). Zowel import- als deprivatiekenmerken staan in relatie tot de ervaren veiligheid. Zo voelen jongeren met meerdere detenties achter de rug zich veiliger (door meer aanzien vanwege de groepsgegoten hebben ze meer controle over hun eigen veiligheid), evenals degene die een positieve interactie met de groepsleiding en groepsgegoten ervaren. Tot slot benadrukken de onderzoekers een belangrijke bevinding. Voornamelijk jongens geven aan dat de ervaren veiligheid beïnvloed wordt door hun eigen gedrag en houding. Door een houding aan te nemen die uitstraalt dat er 'met hen niet te spotten valt', creëren ze zelf een hogere mate van veiligheid. Dit kan erop wijzen dat hoewel jongeren in de vragenlijsten aangeven zich veilig te voelen, dit evenwel niet aangeeft dat de situatie waarin ze zich bevinden veilig is.

Import- en deprivatiekenmerken – Autonomie/gebrek aan controle

Autonomie kan volgens de onderzoekers op twee manieren ingevuld worden. Enerzijds kan het gaan om de mate van inbreng van jongeren in de instelling, anderzijds om de mate van ervaren vrijheid. Jammer genoeg peilen het kwantitatieve en het kwalitatieve luik elk naar een andere invulling van het begrip, wat het erg moeilijk, zo niet onmogelijk maakt de resultaten uit beide onderzoeksluiken samen te brengen. De jongeren oordelen bijvoorbeeld overwegend positief over de autonomie (zo blijkt uit de vragenlijsten), maar het gaat hier volgens de auteurs voornamelijk over de mate van inspraak die ze ervaren. De manier waarop autonomie (zoals bevraagd in het kwantitatieve luik) wordt ervaren door de jongeren, hangt enerzijds (positief) samen met de ervaren veiligheid en het welbevinden, anderzijds met de ervaren interactie met groepsgegoten. Ook meer duidelijkheid over rechten en regels en meer ervaren steun door de groepsleiding dragen in positieve zin bij aan de ervaren autonomie.

Het aspect 'controle hebben over je eigen leven', werd eerder teruggevonden in de interviews. De jongeren geven aan het erg vervelend te vinden dat ze niet zelf hun doen en laten kunnen bepalen. Hoewel dit eerder vanzelfsprekend lijkt, zijn het vaak de details die als erg vervelend worden ervaren, zoals het niet iets te eten of te drinken kunnen nemen wanneer men wenst. Andere jongeren ervaren het gebrek aan controle, en meer bepaald de aangeboden strikte structuur in de instelling, eerder als positief. Mogelijk zijn dit jongeren wier dagelijkse leven buiten de instelling erg weinig structuur kent.

Import- en deprivatiekenmerken – Ervaren welbevinden/stress

Wat betreft hun welbevinden is het oordeel van de jongeren eerder neutraal. De ervaren interactie met groepsgegoten en een rechtvaardige bejegening door de groepsleiding zouden een invloed hebben op dit welbevinden. De grootte van deze samenhang is echter afhankelijk van het crimineel verleden: zo is er bij 'first offenders' een sterkere associatie tussen de interactie met groepsgegoten en welbevinden dan bij recidivisten en is het effect van een rechtvaardige bejegening door de leiding op het welbevinden enkel geldig bij recidivisten. Uit het onderzoek komen ook enkele situaties naar voren die geassocieerd worden met stress. Zo blijken situaties die gekenmerkt worden door een gebrek aan controle, onduidelijkheid over de strafzaak, contact met de buitenwereld en een onrechtvaardige bejegening door de groepsleiding stressverhogend te zijn, terwijl situaties gekenmerkt door structuur een stressverlagende werking zouden hebben.

Ook individuele en andere factoren tonen een samenhang met de ervaren stress. Enkele voorbeelden hiervan betreffen de aanwezigheid van psychiatrische problemen, het hanteren van een inadequate copingstijl en de interactie met groepsleden. De onderzoekers sluiten het hoofdstuk af met de conclusie dat drie aspecten van belang zijn in relatie tot welbevinden en stress, met name de dagbesteding, de interactie met medegeëdetineerden en de bejegening door de groepsleiding. Voor elk van deze aspecten is ondersteuning te vinden in bestaande literatuur.

Import- en deprivatiekenmerken – Psychosociaal functioneren

De mate van psychosociale problemen lijkt eerder stabiel in tijd en toont een samenhang met de ervaren bejegening door de groepsleiding en de ervaren eerlijkheid van de regels: jongeren met minder psychosociale problemen beoordelen deze bejegening en regels als positiever/eerlijker (of omgekeerd: jongeren die de bejegening en de regels als positiever/eerlijker beoordelen, ervaren minder psychosociale problemen). Verder blijkt dat de mate van psychosociale problemen negatief samenhangt met ervaren veiligheid en welbevinden/stress.

Import- en deprivatiekenmerken – Gedrag in detentie

Op basis van de dossiers gingen de onderzoekers na hoeveel 'incidenten' er plaatsvonden gedurende een week en in welke mate dit aantal in relatie staat tot achtergrondkenmerken van de jongeren. Hieruit blijkt onder meer dat de jongeren met 'veel geregistreerde misdragingen' voornamelijk jongens zijn, uit de jongste leeftijdscategorie komen en vaker uit de groep van Antilliaanse en Surinaamse jongeren afkomstig zijn. De criminele geschiedenis van de jongere heeft hier geen of weinig invloed op. Daarnaast neemt het aantal incidenten toe naarmate de groep waarin de jongere verblijft groter is en naarmate de jongere negatiever oordeelt over de dagelijkse activiteiten (wat een uiting kan zijn van verveling). Er dient opgemerkt te worden dat deze bevindingen enkel gelden voor de 'agressieve' misdragingen. Wanneer alle misdragingen in rekening worden gebracht, worden deze verbanden niet gevonden. Dat komt volgens de auteurs omdat de meeste jongeren wel eens een regel overtreden.

Houding jegens het plegen van delicten, het gepleegde delict en de detentie

De aan de jongeren voorgelegde vragenlijsten peilden eveneens naar hun houding ten aanzien van delicten in het algemeen, het door hun gepleegde delict en detentie. Hieruit blijkt dat de jongeren een overwegend conventionele houding aannemen tegenover delinquent gedrag (het is verkeerd om delicten te plegen). Gedurende de interviews werd eveneens gepeild naar de houding van de jongeren ten aanzien van het plegen van delicten of specifiek het feit waarvoor zij vastzitten. Veel jongeren ontkennen hun betrokkenheid bij de feiten. Meerdere jongeren geven daarnaast aan spijt te hebben over hetgeen gebeurd is, maar vaak betreft dit spijt omdat ze het plegen van het delict op een verkeerde manier hebben aangepakt. Anderen vinden het voornamelijk vervelend dat ze gepakt zijn. Het betreft met andere woorden doorgaans geen spijt over de gevolgen van de feiten voor het slachtoffer of de omgeving. Dit wijst op een gebrekkige morele ontwikkeling en komt overeen met eerdere bevindingen. De overwegend conventionele houding van de jongeren komt niet overeen met bevindingen uit de literatuur. Als verklaring opperen de onderzoekers de mogelijkheid

van sociaal wenselijke antwoorden. Daarnaast kan er volgens hen ook sprake zijn van een leereffect, daar het programma van de jongeren een training omvat rond (het identificeren van) morele denkfouten.

TOT SLOT

Naast enige beperkingen van het onderzoek, zoals mogelijke sociaal wenselijke antwoorden, een vermoedelijke positieve bias (aangezien enkel bereidwillige jongeren deelnamen aan het onderzoek) en een lage respons (52%), benadrukken de auteurs terecht de unieke informatie die ze hebben verkregen over de wijze waarop jongeren in Nederland in een justitiële inrichting verblijven. Hoewel niet steeds goed op elkaar afgestemd, leverden de verschillende onderzoeksluiken binnen hun multi-method aanpak een veelheid aan informatie op, misschien soms te veel. Het boek kan gezien worden als een uitvoerig onderzoeksrapport dat door de vele details van het onderzoek an sich niet erg vlot leest. Ondanks deze hoeveelheid details en de uitgebreidheid van het onderzoek, blijft het een eerder oppervlakkige studie. Wil men nagaan hoe jongeren omgaan met een vrijheidsbeneming, dient men mede in beschouwing te nemen hoe ze deze vrijheidsbeneming verwerken, hoe ze deze met andere woorden een plaats geven in hun leven, hun zelfbeeld, hun identiteit, hun levenscontext en welke betekenis ze eraan verlenen. Daarnaast blijven ook gevolgen op langere termijn of gevolgen voor interpersoonlijke relaties buiten beschouwing, evenals de mate waarin een vrijheidsbeneming als punitief wordt ervaren (eerder Belgisch onderzoek naar uithandengegeven jongeren toont bijvoorbeeld aan dat sommige van deze jongeren een verblijf in de gevangenis als een vakantie of een statussymbool ervaren (NUYTIENS, CHRISTIAENS, ELIAERTS & BROLET, 2006)) en de eventuele invloed ervan op recidive. Aangezien het onderzoek er kwam vanuit de idee dat de manier waarop jongeren deze vrijheidsbeneming beleven een invloed heeft op recidive, lijkt dit onderzoek door zijn oppervlakkigheid in gebreke te blijven. Op basis van de hier besproken resultaten kunnen we immers weinig uitspraken formuleren over een mogelijk betere invulling van hun verblijf in een JJI met als doel het beperken van het recidiverisico. Een diepgaandere analyse met een in beschouwing nemen van de bestaande (en uitgebreide) desistance- en recidiveliteratuur lijkt ons hiertoe onontbeerlijk. Desondanks levert het onderzoek een veelheid aan unieke informatie op die hoe dan ook bijdraagt aan de bestaande inzichten binnen dit domein.

REFERENTIE

NUYTIENS, A., CHRISTIAENS, J., ELIAERTS, C. & BROLET, C. (2006). *Trajecten van uithanden gegeven jongeren in het strafrecht. Ernstige jeugddelinquenten gestraft – deel 2*. Gent: Academia Press.